

Az iszaplerakódás sorsa a római földmérési jog tükrében

Szerző: Takács Levente

Takács Levente : Az iszaplerakódás sorsa a római földmérés és jog tükrében

Az alluvio fogalmának meghatározása Iustinianus Institutióinak második könyvében található: *Praeterea quod per alluvionem agro tuo flumen adiecit, iure gentium tibi adquiritur. est autem alluvio incrementum latens. per alluvionem autem id videtur adici, quod ita paulatim adicitur ut intellegere non possis, quantum quoquo momento temporis adiciatur.* Mind a római jogászok, mind a kérdéssel foglalkozó egyéb források az alluvio alá sorolták azt, amikor a folyó a telek egy (nagyobb és azonosítható) részét szakítja le, s csatolja egy másik ingatlanhoz. Ezt nevezték később avulsiónak. Az alluvio jelentőségét mutatja, hogy a pro suo birtoklás egyik eseteként is említésre kerül a Digestában.

Mindenekelőtt érdemes röviden kitérni a szó használatának történetére. Az alluvio szó három forráscsoportban fordul elő. A legtöbbször természetesen a jogi forrásokban, másodsorban a földmérési szakirodalomban, harmadsorban pedig irodalmi jellegű művekben található meg. A Digestában az alluvio kapcsán hivatkozott vagy idézett jogtudósok közül a legkorábbiak közé Sempronius Proculus és Neratius Priscus tartoznak, a legkésőbbiek Ulpianus, Callistratus és Marcianus jelentik. A jogászok tehát az I. és III. század közötti periódusban intenzíven foglalkoztak az alluvióval. Többnyire ehhez az időszakhoz sorolhatók azok a földmérők, akiknek munkáiban szintén tárgyalásra kerül az alluvio: Frontinus, Hyginus, Siculus Flaccus és Agennius Urbicus. Frontinust (kb. 30-104) leszámítva, aki háromszor volt consul (73, 98, 100), a többiek életéről és pályafutásáról keveset tudunk. Hyginus név alatt több földmérési szakmunka is fennmaradt, de datálásuk nem későbbi a II. század második felénél. Siculus Flaccus, aki említi Domitianus egyik intézkedését, az I. és II. század fordulóján alkotott. Urbicus a késő ókorban írt.

A jogászok és földmérők irodalmi munkássága egyazon hosszabb időszakra esik. Az irodalmi források ellenben a kései antikvitáshoz kötődnek. Apuleius a II. században az alluvio kifejezést a világ pusztulásával összefüggésben használja: *terram ... aquarum saepe adluvionibus mersam.* Ammianus Marcellinus a gallok eredetének ismertetésénél használja a szót a tenger pusztító kiáradásaira. A gallok ősei *adluvione fervidi maris* kényszerültek elhagyni korábbi lakhelyüket, hogy a Rajnán átkelve a későbbi Gallia területére költözzenek. Augustinus két helyen is – Apuleiushoz hasonlóan – a föld pusztulásával és az emberi viszontagságokkal összefüggésben szerepelteti olyan fogalmak társaságában, mint a tűzvész, földrengés, vihar. Macrobius egyenesen a gyomor pusztító erejű nedveit jelöli az alluvio szóval. Sidonius Apollinaris egyik levelében az alluvio jelenségét egy tóhoz kapcsolja, de ő is negatív értelemben használja: a tó áradása egy épület alapjait veszélyezteti. Hasonló szerepet játszik az alluvio Severinus egyik csodájában, amelyet a szent életét megörökítő Eugippus (V-VI. század) ismertet. Egy rätiai település templomát a Businca folyó áradása állandóan megrongálja (*frequenti fluminis alluvione*). A lakók minden erőfeszítése és építkezése hiábavaló, mígnem az odaérkező Severinus szavainak hatására a folyó felhagy ezzel a

tevékenységével. Cassiodorusnál maradt fenn Theodahadus gót király (534-536) levele Honoriushoz az akkori praefectus urbishoz. Honorius – a levélből kitűnően – szívén viselte Róma antik emlékeinek sorsát. A Via Sacrán álló bronz elefántok restaurálása érdekében fordult a gót uralkodóhoz, aki válaszlevelében nem csupán tanácsokkal látja el a helyreállítás kivitelezését illetően (vaskampókkal és támasztékokkal rendelve megerősíteni a szobrokat), hanem hosszú sorokat szentel az elő elefántok testalkatának, szokásainak leírására. Ebben az összefüggésben használja az *alluvio* szót arra a vízre, amit az elefántok alkalom adtán ormányukból kifújnak.

A fenti felsorolásból kitűnik, hogy az irodalmi források többnyire a jogi jellegű források keletkezése utáni időszakból származnak. A szó – általunk ismert – legkorábbi előfordulása is jogi kontextusban található, jóllehet nem jogi szakmunkában. Cicero *de oratore* című művében részletesen kitér Antonius jogi ismereteire, s megemlíti, hogy Antonius kiváló szakértője volt többek között az *alluvio* és a *circumluvio* jelenségének. Cicero maga is gyakorló jogász lévén, ezt a forrást inkább a jogi munkák közé érdemes számítani. Ezek alapján indokoltnak látszik az a feltételezés, hogy a szó a jogi nyelvből került át az irodalmi vagy köznyelvbe. Eközben azonban egy különös jelentésmódosuláson ment át.

Az *alluvio* szót az irodalmi művekben a víz okozta nem kívánatos pusztítás kontextusában használják. A szó a benne rejlő *ad praefixum*mal eredetileg nem a pusztuláshoz, veszteséghez, sokkal inkább a gyarapodáshoz kötődött. Ezt mutatja az a tény, hogy a római jog szerint az *alluvio* voltaképpen egy tulajdonszerzési mód. Megerősíti álláspontunkat az is, hogy bár sem a jogi, sem az irodalmi források nem használják, létezett az *abluvio* kifejezés is. A földmérők az *alluvio* ellentétéként használják. A víz ereje által okozott területi változások egészen addig nem voltak vitások, s ezáltal érdekesek a jogászok és földmérők számára, míg a folyó csupán elmosott apránként vagy nagyobb darabban egy földterületet, s ez utóbb nyomtalanul eltűnt a vízben. Ez volt a tulajdonképpen *abluvio*. A probléma akkor jelentkezett, amikor a víz hordalékként valaki más telkéhez csatolta az elsodort földet.

A természeti jelenség általában csak az *alluvio* megvalósulásával lett társadalmi jelenséggé. Az *alluvio* persze csak a szerző fél oldalán jelentkezett nyereséggént, a telkéből veszítő fél számára nevétől függetlenül a veszteséget, a pusztulást hordozta. Ez lehet a magyarázata annak, hogy a szó negatív tartalommal telítve került át az irodalmi nyelvbe. A kifejezés használata egy ponton különös fordulatot vett. Új jelentésével visszakerült a jogi nyelvbe, legalábbis egy rendeletben. Egy Constantinus császár által kiadott 333-as rendelet a *procuratores rei privatae baphii et gynaecii* részére helyez kilátásba halálbüntetést, ha hanyagságuk folytán a császár számára készülő ruhák tönkremennek, festésük foltos lesz az *inquinata adludio* miatt. (CJ 11.8.2) Itt aligha lehet szó valamely folyó áradásáról, sokkal inkább a festőműhelyben bekövetkező „üzemi baleset” eredményére kell gondolni.

A jogi források nagy teret szentelnek az *alluvio* okozta változások tisztázásának. Nem csupán a fogalom definiálása, hanem az *alluvio* alapvető megvalósulási formái is teret kapnak az *Institutiókban*. Ezeket ismétlik meg vagy bontják ki részletesebben a *Digesta* szabályai. Az *alluvio* már idézett meghatározását lényegileg ugyanúgy találjuk meg Gaius és Iustinianus *Institutióiban*, valamint a *Digestában*. E szerint használja az *alluvio* fogalmát a Dig. 7.1.9.4, ahol Ulpianus – egyetértve Pegasusszal – azt mondja, hogy a parti ingatlanon fennálló *ususfructus* kiterjed az iszaplerakódásra, ha *latitit incrementum*. Ezzel ellentétben a folyóban keletkezett szigetre nem. Kérdéses, hogyan vélekedett Ulpianus vagy Pegasus arról az esetről, ha egy nagyobb földdarabot csatol a folyó a parti ingatlanhoz, hiszen ekkor ugyanúgy *apparet separatum*, ahogyan az *insula iuxta fundum in flumine nata* esetében. Az *alluvio* alapesetéhez

hasonlóan részletezően ismétli meg a Digesta az Institutiók szabályait akkor, amikor rendezi a folyó áradása és visszahúzódása esetére a tulajdoni viszonyokat. A Dig. 41.1.56pr szintén csak azokat az alaphelyzeteket tárja az olvasó elé, amelyeket a folyóban keletkező sziget problémájánál már az Institutiók is érintettek.

Abból a tényből kiindulva, hogy az alluvio révén gyarapodó parti ingatlan tulajdonosának – akármilyen formájú is legyen a növedék – lehetősége van tulajdont szerezni a hordalékon, kézenfekvő, hogy az alluvio osztja a földolog jogi sorsát. Ezt a Digesta számtalan részletszabálya bizonyítja. Az ususfructusról már esett szó, de ugyanígy kiterjed az iszaplerakódásra a zálogjog is: Si fundus hypothecae datus sit, deinde alluvione maior factus est, totus obligabitur. (Dig. 20.1.16pr.) A hozományba adott teleknél szintén a doshoz nő hozzá a folyó hordaléka. Ezzel párhuzamosnak tekinthető a tartozatlan fizetés condictiójának szabályozása, amikor a condictio tárgyául szolgáló telek az alluvióval megnövelve alkotja a jogvita tárgyát (Dig. 12.6.15pr. és 23.3.4).

A végrendelet hatásait is megváltoztathatja a folyó. Pomponius szerint, ha a végrendelet elkészülte után a folyó kiegészíti a hagyományosnak juttatott telket, akkor nemcsak a végrendeletben szereplő földet, hanem az alluvio révén kiegészült területet követelheti a hagyományos. (Dig. 30.24.2) Pomponius később megerősíti ezt a véleményét: Saepe legatum plenius restituetur fideicommissario quam esset relictum, veluti si alluvione ager auctus esset vel etiam insulae natae. (Dig. 32.16) Paulus tárgyalja azt az esetet, amikor a patronus részesül elhalt libertusa vagyonából. Ebben az esetben a halál időpontjában meglévő vagyont (quae mortis tempore fuerunt) kell figyelembe venni a köteles rész számításánál. Hiába gyarapszik a vagyon az örökhagyó halála után pl. egy hadifogságba esett rabszolga hazatérével, az nem változtat a köteles részen. Ugyanez igaz akkor is, ha a libertus által örökölt hagyott földterületet az alluvio időközben megnöveli. (Dig. 38.2.44.2)

Több részlet vonatkozik az adásvételre. Az alluvio okozta területváltozásokra is érvényes a periculum est emptoris szabálya, ahogyan arra a Digesta expressis verbis utal. Az adásvétel megkötése után (post emptionem), de nyilvánvalóan a vételár kifizetése előtt, bekövetkezett területmódosulások a vevő oldalán jelentenek veszteséget vagy nyereséget. (Dig. 18.6.7pr) Az alluvio nem orvosolja az eladói oldalon jelentkező dolust. A példa szerint az eladó a szerződésben egy 90 iugerumnyi területet 100 iugerumosként ad el. Amennyiben tudomása volt a különbségről, a dolus alól akkor sem mentesül, ha a föld felmérése előtt a folyó hozzácsatolja a telekhez a hiányzó 10 iugerumot. Az eladó ellen ez esetben ex empto actio indítható. (Dig. 19.1.13.14) A 10 iugerum hozzávetőleg 2,5 hektárnak felel meg, ami egy adásvétel megvalósulásának (megállapodás, föld felmérése, vételár kifizetése) időviszonyait tekintve meglehetősen nagy mennyiségnek látszik ahhoz, hogy iszaplerakódás révén a telekhez csatolódjék. Még ennél is nagyobb mennyiségeket hoz példának a Digesta a jogszavatosság tárgyalásánál. Evictio esetén az alapszabályt Papinianus mondja ki: alluvionis periculum non praestat venditor. Az általa felhozott két eset (Dig. 21.2.64.1-2.) 1000 iugerumos adásvételnél átadott alapterülettel számol. Először az alluvio 200 iugerummal növeli meg az átadott területet, majd ezt követően a telek ötöd részét elperlik. A helytállás szempontjából – Papinianus szerint – ez esetben csak az átadott 1000 iugerumot, ill. annak ötöd részét kell figyelembe venni. A második esetben az átadott 1000 iugerumos telekből a folyó előbb leszakít 200 iugerumot, majd később a telek másik részén hozzánöveszt ugyanennyit a parti ingatlanhoz. Az ötöd rész elperlése esetén csak az eredeti telekből megmaradt 800 iugerumból kell számítani az eladó helytállási kötelezettségét. Vagyis, ha a folyó elvesz a területből, csökken a venditor evictió szavatossága, ám, ha a folyó megnöveli az ingatlant az eladó szavatossága nem növekszik. A 10 iugerumos gyarapodásnál

megállapított mennyiségi probléma fokozottan igaz a 200 iugerumos változásokra, még akkor is, ha a jogszavatossági igények érvényesíthetősége időben hosszabb volt a perfekt adásvétel megvalósulási idejénél. A jogászok nyilvánvalóan a számítások egyszerűbbé tétele érdekében vették alapul a százat vagy az ezret.

A hordaléki növedékeknek a jogászok példáiban szereplő mennyisége veti fel az alluvio és az avulsio megkülönböztetésének kérdését. A rómaiak fogalmi különbséget nem tettek, de az Instituiókban – mint láttuk – külön szabály vonatkozott a két jelenségre. A szemlézett Digesta helyek közül csupán egy (7.1.9.4) különböztet az észrevehetetlen növekmény említésével. Nyilvánvaló azonban, hogy a többi esetben sem mindegy, milyen módon gyarapszik a parti ingatlan. A 10 és 200 iugerumos példák jószerivel csak avulsio útján valósulhattak meg. Ez esetben viszont a Digesta példáinak érvényét kioltják az Institutiókba foglaltak. Feltehető, hogy a mindennapi életben az avulsio okozta változásoknál is az alluvio főszabálya érvényesült. Nehezen képzelhető el, hogy a folyó túlpartjára vagy jelentős távolságra szakadt telekrész megtartása érdekében állt az eredeti birtokosnak, hiszen hasznosítása nagy nehézségekbe ütközött volna. Valószínűbb, hogy megegyezett a megnövelt parti ingatlan birtokosával. Az eredeti birtokost eltéríthette jogfenntartó szándékától (jöllehet akár vitát is gerjeszthetett) az a természeti jelenség, amelynek a rómaiak tudatában voltak. Az elmosott föld minőségét a folyó jelentősen csökkenthette. A felmerülő viták számának csökkentésére vezethette be Iustinianus azt a Gaiusnál még nem szereplő rendelkezést, hogy, ha az elsodort telekrészen lévő növények gyökeret eresztenek a megnövelt parti ingatlanba, akkor a telekrész gyarapodásnak tekintendő.

A hordaléki gyarapodás milyensége mellett még egy szempontot vettek figyelembe a rómaiak: a parti ingatlan jellegét. Az Institutiók egyáltalán nem, a Digesta is csupán egyetlen helyen említi azt a szabályt, amelyet voltaképpen az összes eddig idézett esetben figyelembe kellett vennie a jogalkalmazónak. Két esetben kizárható a ius alluvionis alkalmazása. Kisebb jelentőségű hogy az állóvizek (lacus et stagna) partjain jogilag nem érvényesül az alluvio. Mint az irodalmi forrásokból kitűnik, a jelenség a természetben nem példa nélküli, sőt maga a Digesta is utal a megvalósulásra. A másik esetről Antoninus Pius császár adott ki rendeletet, amely szerint: In agris limitatis ius alluvionis locum non habere constat. Ha a parti ingatlan az agri limitati körébe tartozott, sem a jogászok, sem a földmérők nem ismerték el az alluviót. Hyginus így fogalmaz: si vero in divisa et adsignata regione tractabitur, nihil amitett possessor (Hyginus 124 L), amit azzal indokol, hogy a kataszteri térképen (forma) pontosan rögzítve van a parcellák mérete.

A természeti erők működését azonban még a római császárok rendeletei sem gátolhatták meg. A jogalkalmazók persze tisztában voltak a problémával, hogy a folyók a felparcellázott területeket is veszélyeztetik. Az agrimensoroktól tudjuk, hogy különösen a Pó és az Alpokból Galliába érkező folyók okoztak ilyen gondokat. Valószínűleg ehhez a kérdéshez kapcsolódik Cassius Longinusnak az állásfoglalása. Ha a folyó lassan elmos egy területet, akkor a birtokos elveszíti azt. Nagy erejű áradásnál az elveszített területrészt megmarad az eredeti birtokos birtokában. Az indoklását ennek a megkülönböztetésnek az adja, hogy a part lassú elmosása ellen a birtokos védekezhetett volna (persze sine alterius damno). A másik esetben nem a possessoris neglegentia felelős a bekövetkezett veszteségért, hanem a természeti erők. A sabinianus Cassius Longinus (cos. 30) után mintegy száz évvel vezet be a Digesta imént idézett (41.1.16) rendelkezését Antoninus Pius. Nem tűnik valószínűnek, hogy a császár a természeti erőkkel dacolva mindenáron valami merev rendszert akart volna visszaállítani egy évszázad múltán. Inkább arról lehet szó, hogy a Digestának ezt a szabályát az alluvio és az avulsio – már az Institutiókban rögzített – szabályaival együtt kell használni. Ha ez a hipotézis

helytálló, akkor a késő ókorra az alluvio szempontjából az ager occupatorius és az ager limitatus közötti különbség vesztit jelentőségéből: 1) A lassan lerakott hordalék a parti ingatlan birtokosáé lesz. 2) A leszakított földdarab viszont visszakövetelhető.

A földmérők nem vetették el a megelőzés lehetőségét sem, ami a jogi forrásokban általában nem tükröződhet. A prevenció egyik fajtája mégis bírt jogi jelentőséggel. Az agrimensorok több ízben utalnak arra, hogy az ager occupatorius birtokosa azért veszíti el a víz ereje által elragadott földterületet, mert védekezhetett volna a part megerősítésével. A védekezés előtt csak a másnak való károkozás tilalma szabott korlátot. Bizonyos vidékeken a folyót a terület felmérése során nem egy vonalként jelölték a térképen, hanem megfelelő szélességet hagytak neki, hogy sine iniuria cuiusquam deflueret. A jogi probléma akkor keletkezett, ha ezt az „árterületet” eladták. A földmérők rögzítik, hogy áradás esetén: secundum aes quitquit venditum est restituitur emptori. Előfordult, hogy a folyót mégis kiterjedés nélküli vonalként tüntették fel. Ilyenkor a felparcellázott parti telkek egy részét voltaképpen a folyó alkotta. Agennius Urbicus magyarázatot ad arra, hogyan állhatott elő ilyen helyzet. A colonia alapításakor kevés föld állt rendelkezésre. A folyó menti ingatlanokba ezért beszámították a folyó területét is. A késő ókori agrimensor szerint az ilyen módon kisebb területű ingatlanhoz jutók ezt vagy a víz közelségéből fakadó előnyök miatt fogadták el, vagy azért, mert si sors ita tulerat, aequo animo ferendum habebat. Ez utóbbi nehezen képzelhető el, hiszen a coloniákba telepített veteránok nagyon is öntudatosak voltak és vigyáztak érdekeikre, amint az Tacitus közléséből is világos. A folyó mederváltoztatásakor többnyire az adsignatio megismétlésével kísérleteztek, de a végleges megoldásnak az bizonyult, hogy megfelelő szélességet hagyjanak a folyó számára. Ez fordult elő Lusitaniában, ahol a parti birtokosok a provincia helytartójának segítségéhez folyamodtak, és Itáliában is.

Franz Wieacker a római jogtörténet forrásainak szemrevételezésénél elismeréssel nyilatkozik mind a mezőgazdasági szakírók, mind az agrimensorok írásairól, kiemelve szakszerű és praktikus hozzáállásukat. Az alluvióval kapcsolatban a földmérők több olyan adatot szolgáltatnak, amelyre a jogi forrásokból nem derül fény. Példáik konkrét történelmi helyzeteket adnak meg, amellyel élővé teszik a jogi források absztrakcióit. A két forráscsoport remekül kiegészíti egymást egy-egy jelenség komplex vizsgálatánál.

Irodalomjegyzék

1. Campbell, B.: Shaping the Rural Environment: Surveyors in Ancient Rome. JRS 86 (1996)
2. Kaser, M.: Das Römische Privatrecht. (Erster Abschnitt). München, Beck, 1971.
3. Maddalena, P.: Gli incrementi fluviali nella visione giurisprudenziale classica. Napoli, Jovene, 1970.
4. Scullard, H.H.: The Elephant in the Greek and Roman World. Cambridge, Thames and Hudson, 1974.
5. Wieacker, F.: Römische Rechtsgeschichte. Quellenkunde, Rechtsbildung, Jurisprudenz und Rechtsliteratur. (Erster Abschnitt). München, Beck, 1988.

Summary

Alluvial Deposit in Roman Land Surveyors' and Legal Works

Besides legal sources, the term *alluvio* appears in Roman surveyors' works and to a lesser extent in literary pieces. Chronologically, the word was used later in literary works than by surveyors and legal sources. Legal usage had definitely influenced literary usage. However, the meaning of the term had undergone some change during the word borrowing process. The *Digesta* and *Institutiones* first define the term, then deal with this doctrine in connection to usufruct, pledge, will and sale. Legal sources are well complemented and tinged by the Roman surveyors' writings, who examined the problem of *alluvio* from technical and legal aspects as well. For example their writings provide essential information about which parts of the Roman Empire were affected regularly by the action of rivers. The collation of sources makes it possible to examine the problem of *alluvio* from historical aspect as well, which is closely connected to the assessment of river bank land. It seems probable that as a result of a long process the distinction made between *ager occupatorius* and *ager limitatus* became less important from the point of view of alluvial accession.